

НЕВІДОМІ МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ЛІРИЧНОЇ ДРАМИ ІВАНА ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»

Знайдено щоденник самогубця, про який ідеться в передмові Івана Франка до «Зів'ялого листя». Як відомо, там письменник зізнався, що опрацював у своїй збірці «дневник» небіжчика, де серед «недотепної мазанини», «немудрого філософування та незрозумілих докорів» знайшов видобути з глибини душі «правдиво поетичні тони», які робили сильне враження, будучи «повні сили і виразу безпосереднього чуття».¹

Однак передмовою до другого видання «Зів'ялого листя» (1911) автор версію з щоденником самогубця назвав літературною фікцією. Дослідники некритично поставилися до цієї заяви поета, що, як тепер виявляється, була містифікацією, бо ж фактично літературною фікцією стала сама ця пізніша передмова. Адже щоденник самогубця, «пом'ятий та поплямлений зшиток», існував, Франко його читав і залишив на ньому свій автограф — своєрідну рецензію у формі іронічно співчутливого віршика польською мовою, оскільки й щоденник був написаний по-польськи.

Вказівку для пошуків цього матеріалу, важливого для вивчення складної генези Франкової збірки інтимної лірики, ми знайшли в нарисі Уляни Кравченко «Перший рік практики. Шкільний рік 1881/2» з циклу «Спогади учительки». Цей нарис був написаний у 1887 році на замовлення Івана Франка для жіночого альманаху «Перший вінок», який письменник редагував. Через перевантаженість матеріалами (надто багато місця забрала повість «Товаришки» меценатки видання — Олени Пчілки) спогад Уляни Кравченко був відкладений для другого випуску альманаху, який, однак, не вийшов. Авторка опублікувала його лише 1936 року в Коломиї, а потім він увійшов до її «Вибраних творів», що вийшли у Києві в 1958 році.

У мемуарах письменниці не лише всебічно змальовано життя молодій дівчині на першій її шкільній практиці в повітовому містечку Бібрці на Львівщині, «відносини учительки до дітей, родичів, власті і товаришів», як пише авторка у листі до Франка, а й показано взаємини особистого характеру. Серед численних поклонників Юлії Шнайдер (справжнє ім'я та прізвище поетеси Уляни Кравченко) був і автор щоденника, що нас цікавить, — молодий учитель несповна двадцяти років Супрун. Імені юнака не вказано, а прізвище, можливо, злегка змінено, оскільки літератор Євген Гордієвич, до речі, знайомий Франка, котрий теж учителював у Бібрці, у нарисі фігурує як Еммануїл Гордієнко. Нарис, щоправда, мав друкуватись анонімно, бо все ж реалій особистого життя у ньому безліч. Уляна Кравченко колоритно зображує своє бібрське оточення, на тлі якого виринає постаць Супруна, що приїхав на місце вибулого Гордієнка. Одного весняного дня

¹ Франко І. Зібр. творів: У 50 т.— К., 1976.— Т. 2.— С. 120.

Супрун несподівано для Юлії освідчується їй у коханні, пропонує одруження і спільну працю у сільській двокласній школі. Одержавши категоричну негативну відповідь, він ще деякий час переслідує своїми зізнаннями й любовною поезією дівчину, нарешті, виїздить із Бібрки, приславши їй любовного листа-щоденника — своєрідну кардіограму страждань безнадійно закоханого Вергера. І під час усних визнань, і в щоденникові юнак загрожує самогубством. Та Юлія вважає це позою, впливом романтичних поем, чаром весни і, зрештою, щоденника, крім першого абзацу, не читає. «Два роки пізніше, — зазначає Уляна Кравченко в «Закінченні» нарису, написаному через деякий час після основного тексту, — коли бував у мене Франко, з моїми рукописами забрав і той зошиток пана Супруна. Написав навіть на верхній картці: *O miłości, łamiesz kości. Niech ci nikto nie zazdrości*. Діалект рихтицький. Іронія. Але сліди перечитання полишилися в «Зів'ялому листі»². Доводиться тільки дивуватися, чому ніхто з франкознавців не звернув уваги на ці слова, тим більше, що Супрунового щоденника його власниця показувала Денисові Лукіяновичу наприкінці 20-х років, про що той обмовився у вступній частині до публікації листів Івана Франка до Уляни Кравченко (Іван Франко. Статті і матеріали. — Львів: Вид-во Львівського університету, 1956. — Збірник п'ятий. — С. 140—141). Очевидно, діяла магія «касаційної» авторської передмови, яка категорично заперечувала існування прототипа ліричного героя «Зів'ялого листа» — не-Франка.

Уляна Кравченко не певна, чи дійсно Супрун закінчив життя самогубством. Він пропав безвісти. Найстаранніші розшуки цієї особи, особливо з боку кравців, у котрих під час манії вишукано одягатись закоханий юнак випозичав гарнітури, не дали жодних результатів. Не зустрічалось більше його ім'я і в так званих учительських шематизмах — списках. Після того, як щоденником зацікавився Іван Франко, прочитала його й Уляна Кравченко, зробивши в тексті певні підкреслення. З огляду на автограф Франка вона зберегла цей «людський документ» між своїми паперами. Після війни архів письменниці з Перемишля, де вона скінчила свій життєвий шлях, був переданий до Києва. Щоденник Супруна зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 132, № 208).

Щоденник займає зошиток, на палітурці якого внизу трохи зліва красується віршик, написаний характерним Франковим почерком у децю інший, ніж його подала в нарисі Уляна Кравченко, конфігурації:

*O miłości,
Łamiesz kości.
Niech ci nikto
Nie zazdrości!*

Під віршем рукою письменниці зазначено: Іван Франко. Бібр.[ка]. 1883. Справді, Франко відвідав «поетичну надбібрянку» 14 грудня зазначеного року. Натомість дата, виставлена на останній сторінці щоденника — (Бібрка, 1881), — не точна. Супрун освідчився Юлії Шнайдер навесні 1882 року, а щоденник прислав десь на початку літа, після закінчення шкільного року 1881/82. Мав намір покінчити з собою перед тим, як почнуть дозрівати на деревах фрукти. «Кілька слів» передсмертної сповіді самогубця зайняло 40 сторінок і кілька рядків 41-ої. Підпис автора відірваний. У згаданому коментарі до публікації Франкових листів Денис Лукіянович неправомірно ототожнює автора щоденника з іншим героєм нарису Уляни Кравченко, який там фігурує під іронічною назвою — пан де-Печка.

² Кравченко У. Вибрані твори. — К., 1958. — С. 374.

І нарис письменниці, а ще більше щоденник Супруна виявляють деякі темні місця в історії написання «Зів'ялого листя» та в багатьох віршах цієї «ліричної драми». Адже деякі проникливі критики зауважували «тінь самогубця» — авторового двійника (П. Павличко). А ще раніше Г. Костельник вбачав брак еротизму у Франковій збірці, пояснюючи це тим, що душа ліричного героя — чужа поетові. Щоправда, Костельник завужено трактував інтимну лірику Франка, вважаючи брак еротизму в ній серйозним «мінусом». Ширше подивився на «Зів'яле листя» і Франкову поезію взагалі М. Рудницький. Він теж, як і сучасна румунська дослідниця М. Ласло-Куцюк, схильний був вважати, що Франко творить більше на підставі книжних імпульсів, ніж життєвих, але трактував це не як недолік, а як урізноманітнення української літератури: «У поезії Франко, як і Куліш, хотів вийти з кола чисто особистих вражіннь у світ загальнолюдських ідей (...) Скаля тем, форм і тонів у Франка величезна. Він перший показав нашим поетам, що темою поезії може бути все: перелетне змислове вражіння, суспільна подія буденщини або літературний мотив, використаний уже іншими»³. Тепер, відкривши автентичний щоденник самогубця, який стояв біля праджерел «Зів'ялого листя», можемо говорити про співдію суб'єктивного й об'єктивного елементів у інтимній ліриці І. Франка. На це, до речі, є натяк у передмові до другого видання збірки. Адже в теорію лірики письменник вніс термін «об'єктивна лірика» (див. його статтю «Володимир Самійленко»).

«Сліди перечитання» Супрунового щоденника позначилися на «Зів'ялому листі» своєрідно. Між щоденником самогубця і «ліричною драмою» — Франковою збіркою — текстуальних збігів майже немає. Характерний відгомін «людського документа» — автентичного щоденника — відчувається в «Зів'ялому листі» на рівні концепції книги (діалектика буття і смерті, їх взаємопереходи), на рівні жанрово-композиційної структури («Зів'яле листя» можна назвати теж лірико-трагічним щоденником). Відбувалася також певна трансформація образів і мотивів щоденника (стеження за таємницею обличчя коханої, благання єдиного слівця надії, розгорнуте порівняння безнадійно закоханого з жебраком, почуття вини самогубця перед матір'ю тощо). За нашими спостереженнями, із 61 твору збірки «Зів'яле листя» 34 поезії якоюсь мірою перегукуються з мотивами та образами щоденника Супруна. У багатьох моментах важко, однак, розчленувати авторський «чуття скарб багатий» від об'єктивного зображення «чужої» душі, яка, зрештою, стає такою зрозумілою для перейнятої «чужим і власним» болем душі поета. Сполука цих різномірних елементів і творить самобутню симфонічну мелодію «Зів'ялого листя», її неповторну широчінь гами щиролюдських почувань. Збірка ця поліфонічна не лише за чуттєвими, психологічними складниками, а й за проблемно-філософськими. Для збагнення надзвичайно скомплікованої структури ліричного героя Франкової збірки, вивчення причин появи містифікаційної другої передмови, що ввела в оману дослідників, як матеріал для дальших пошуків і студій над «Зів'ялим листям» ми й публікуємо знайдений щоденник Супруна.

Переклад з польської мови прозового тексту і трьох віршів «Щастя, щастя, хоч хвилинку...», «О Юліє, мила!..», «Ти все відлітаєш, пташино...» виконав Іван Денисюк, всі інші поезії переклав Тарас Кознарський.

Іван ДЕНИСЮК,
Валерій КОРНІЙЧУК.

³ Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. — Львів, 1936. — С. 171—172.

СУПРУН

ЩО Д Е Н Н И К

Серце страсті
Рвуть на часті
Хто позаздрить
Цій напасті?

(Іван Франко. Бібр.[ка.]. 1883)

«Кілька хвилин з життя нещасливця, присвячених на честь досмертної вірності моїй найдорожчій Юлі, яка своїм сльозом затьмарила всі зорі на небозводі».

Соловейку мій!

Те, що пишу, — то буде останній відблиск мого життя. Маючи непохитне рішення залишити цей нужденний світ, присвячую цих кілька слів моїй обожнюваній; там буде, щоправда, багато гіркоти й терпкості, однак на істоту, серце якої сковане кригою, мов панциром, це не повинно зробити поганого враження.

Молодість моя промайнула без жодних особливих пригод; в атмосфері любові й пестоців матері, яка своєю любов перелила на свого одиначка, минули мої хлоп'ячі літа. Проте відданий надто рано поміж люди, років дванадцять перебував я між чужими, ох, як то тяжко в чужих викликати хоч єдину сльозинку співчуття — доля кидала мною на всі сторони, я був кораблем у бурхливому морі. Бог змилювався наді мною — послав мені приятеля, справжнього сердечного друга. Ах, як я прив'язався до нього, я його так любив, гадав, що ніщо не зможе нас розлучити, коли тим часом незбагненні суть вироки Божі. Бог його покликав до себе, тому я заздрю йому, неприємного мене відірвали від трупа — і того пожаліли мені люди, боялися зарази, я проклинаю вас, бо ж залишили ви мене на ті жахливі тортури й муки, які зараз терплю.

Я пролежав кілька днів у гарячці — що діялось зо мною, не пам'ятаю; піднявся, нарешті, та вже в іншому настрої, — зажурений, змарнілий, шукав я розради у праці і, правда, хай не блискучу здобув посаду, але власними силами. Я став мізантропом, моєю розвагою була самотність — з тієї причини мусив багато витерпіти від колег, які сприйняли мене за самолюба.

Так прожив я років 4, якнайсвятіше шануючи пам'ять померлого друга.

Але пробач, що замість сподіваних освідчень і любовних присяг, з яких Ти б щиро сміялася, частую Тебе такими сумними образами; на жаль, не легко стримати спогади, що ринуть з розпаленого серця й пам'яті.

Як нецікаво минули мої юнацькі літа, так розпочався й новий період мого життя. Зажурене серце вимагало точки опори, я боявся шукати її

у людей, пізнавши цей світ, такий реальний і матеріальний, — не міг знайти приятеля, до якого можна було б прихилитись серцем.

Про жінок я не мріяв, огиду відчував до тих істот, не вірив, що жінку можна покохати, не вірив, що жінка здатна також відплатитись взаємністю; були то справи для мене огидні, може й тому, що вони були мені незрозумілі, були таємницею. Та важко передбачити, про що думає Той, хто захований у хмарах; я зовсім не реагував на будь-які виявлені мені ознаки якоїсь симпатії, не відчував покликання комусь її виказувати. Жінки не робили і не могли робити на мене жодного впливу, молодість моя минає й промине зовсім невинно, моя душа ще не осквернена розпустою — я відчуваю огиду до продажною любові, до звірячої похоті.

Все моє ество, розтривожене життєвими бурями, вимагало відпочинку, вимагало співчуття, якого ніхто мені офірувати не міг, не хотів і не хоче.

Сім'я далеко, вона зобов'язана піклуватись молодшими, а моя бідна мати, може, і випередить свого сина, щоб поєднатися з Богом.

Я хотів шукати уподобання і розваги в земних справах, але ніщо мене не приваблювало. Якась туга за чимось незнаним опанувала все моє ество.

Тут зустрів я Тебе, дорога Юліє, на порозі мого життя; вже ця сама доброта і лагідність обличчя зацікавила мене, та ніколи я не думав, що міг би коли Тебе покохати; почуття, що зароджувалось у мені, намагався загасити в перших його спалахах, але не міг. Якщо Тебе не бачив, щось пригнічувало мене, цього не можна було пояснити — я уникав Тебе, намагався виявляти до Тебе неприхильність, та ніщо не помагало, здавалося, що якимось надприродним вузлом я зв'язаний з Тобою, ангелятко. Кохав я Тебе, Юліє, платонічно вже довгий час, а Ти не знала про це. Та це, однак, не могло мене заспокоїти — якась туга гнала мене вперед і жене на мою загибель! Будь-що-будь, я вирішив нарешті Тобі освідчитись. Першого дня я стояв, мов студент, котрий не знає лекції, другого — осмілювався з заячим серцем наблизитись і виставити перед батареєю Твоїх очей своє беззахисне серце. Може, остаточно я і не був би переможений, але співчутливий усміх, кинутий зненацька, упав, як ракета, і брутално осмолів моє серце.

Діється це весною, о тій порі бруньок і надій, коли все будиться до життя, коли квіти висовують свої голівки, коли я, витаючи в блакиті небозводу, добуваю з туманного майбуття свої найбарвистіші мрії! Ах! Нема то, як весна! І в моєму житті прокинулася весна — але як усе мінється на землі, так змінилось і моє щастя. Думкою, як вільним човном, ширяв я по рівній, перлистими краплями і сріблястою хвилею спливаючій воді життя і мого чуття! Орли, що кружляли між небом і землею, сміливо поглядали на сонячне сяйво правди. Та, очевидно, фатальне призначення переслідує мене, мабуть, обрало мене своєю жертвою... бо, здається, що сосни, оббиті косами шпилькового волосся*, в тіні яких не раз, самотня, Ти віддавалась своїм думам і мріям, сьогодні ж, на жаль, їх образ викликає у грудях моїх незглибимий біль

* На маргіналії сторінки щоденника рукою У. Кравченко: «капличка», тобто місце на узвишші між хвойними деревами, де любила самотою відпочивати поетеса. У її архіві є вірш Володимира Штогриня, сина пароха зі Стрілок, про цю капличку.

Я дихав на повні груди, поки призначення не втиснуло в них стільки жалю, болю й відчаю, що місця на віддих забракло. Призначення приповзло до мене не як карликовий привид, а як грецька вакханка, легка, мов лебединий пух, і відібрало моїй душі спокій. Ти! Трояндо Авзонська! Зрозумієш той час, у якому живеш, він пульсує в Тобі всіма барвами світла, пропущеного крізь призму. Найвеселіший це час у житті, хіба ж неправда? Ти молода, зрозумієш, може, цю мить, таку важливу в житті, у нашій молодості, збагнеш її велич і могутність, і тоді не будеш дивитися на мене здивованим поглядом, а присвятиш сльозу співчуття моїй долі.

Молодість, весна і кохання! Три спокуси людського життя — три принадні сестри, увінчані квітами, вінчують молоде чоло людини... Де тільки появляються вони разом, там відразу вже є четверта — поезія, і коли б ми три перші уявили собі в матеріальних постанях, поезія була б полум'яним духом Пігмаліона, котрий оживляє їх. А чи вона тоді виливається назовні з переповненого серця, чи горить лише в душі і її підносить, захоплює, спонукає до замрії — завжди у такій злуці вона з краси природи творить райські ідеали і найулюбленіші хвили нашого життя напоює чарівністю натхнення і найніжнішою насолоди.

Я пізнав діву, покохав свою богиню Сафонської землі, діву Оссіанових пісень, на її устах і обличчі був таємничий серпанок, що породжує сум і мрію. Я покохав Тебе, Юліє, з усім запалом молоді душі, хоч цього слова не міг сказати спокійно, з усією пристрасстю молодості й відчаю, бо з відчаєм хапався за того ангела, щоб урятувати себе від темного призначення, яке, здавалось, чигало на мене — передчуттям і зброєю Дамокла висіло наді мною. У небесах Твої очей я шукав порятунку і співчуття. Ох, моє ангелятко, здавалось, було для мене таке добре і приязне, що хоч запалу любови добачити не міг, все ж були то хвилини, гідні раю. Інколи якась глибока зажура огортала її обличчя, це були для мене хвилини болісної непевності й страху, а все ж одна така хвилина, одна з найгірших, змогла б осолодити всю зібрану в мені терпкість.

*З щирозолотного келиха любові,
Де нектар богів і піниться, і грає,
Скільки розкошіє співаю, скільки болю!
Скільки щастя і скільки одчаю!
День невістий,
Жах щонічний,
Як упир, у серце вгризся,
Поки скроні
Не заслонить
Тінь могильна кипариса.*

Чи ж заслужив собі бути нещасливим? Чи ж за ту частку животворну, нескорту, за ту іскру вищого поняття, за те єдине невинне почуття любові я спокутувати мушу стількома болісними переживаннями? Хіба ж за те маю перебігти оту стежку життя поміж тернами з болісним усміхом на устах, з поглядом, зверненим до неба, аби лише там знайти вічне щастя?

*Тричі світ ласкаво гляне
На людину. А жадане,
Справжнє щастя — лиш в могильнім
Вічнім сні вона дістане.*

Світ усміхається перший раз на лоні матері, другий раз — на лоні кохання, а третій раз — на лоні дружини. Юліє! Ти для мене зіронька, котра своїм блиском затьмарила всі сяючі на горизонті зорі, Твій родовід іде від Пріама й Гекуби. Я, смертний, не смію описувати гусячим пером Твою божественну чарівність. Падайте, народи, на коліна! А ви, давні й сучасні Апеллеси й Праксітелі, крушіть ваші пензлі й долота, бо жоден з ваших ідеалів не дорівнює цій чарівній діві. Вернися, надіє-коханко! Малою мені щастя семибарвним кольором веселки, бо Її я мати мушу, умру або збожеволою.

*Душа моя гине
В тузі безпросвітній,
Та ніхто про це не знає
На веселім світі.*

Люди веселяться, цілий світ веселиться, а в моєму серці страшна туга.

*Ллються роси —
То не сльози,
Що в розпуці зронить чоловік,
Не кохають,
Тож не знають,
Не проплачуть золотих повік.*

Ах! Боже! Коли б я хоч міг пізнати те обличчя тужливе, рівне і таємниче. Жінки дивовижні! Споглядаєш її очі, носик, личко і з цих даних згідно з вказівками Лаватера чи Гелля твориш певне поняття про її вдачу, з якогось вчинку робиш висновок про її характер, — ти переконаний, що не помилився, що вона така, а не інша, і раптом приходиш до переконання, що ці уявлення про її вдачу і характер зовсім фальшиві, отже, від початку будеш споруду, нібито непорушну, яка кінець кінцем стає тільки будиночком з карт, готовим розпастися за першим подувом вітру.

Я гадав, що буду настільки щасливим, що заслужу собі на єдину іскорку, а тоді б старався з допомогою Бога роздмухати її в полум'я любові, яке підтримував би, як вічний вогонь Знічу. Я б намагався влити в ту істоту життя, вивести її на інший шлях, але, на жаль, моє серце покоровилося, розум починає сходити зі звичної колії. Жінко! Ти велиш мені тверезо дивитися на світ — тверезо дивляться тільки спокійні мешканці трун. Серце наше, крім виконання певних функцій, є ще оселею почуттів. Любов вимагає цілого, хоч би якнайбільшого серця, а самолюбство часто підноситься на сто відсотків вище від любовної пристрасті. Якщо Тобою опанувало самолюбство — Ти пропала. Юліє! Я хочу Тебе рятувати, адже людина, серце котрої є тільки органом артеріального кровообігу, не може палати таким чистим і шляхетним почуттям, яким є любов. Помиляється той, хто вважає, що чиста любов може поселитися в кожному серці, ще гірше помиляється той, хто прагне тіла, зв'язчу людську похіть сприймає за почуття любові.

Порівнювати ті два почуття — це те саме, що душу порівнювати з тілом, небо з землею. Чиста любов не розквітне без віри, без залюблення у різні форми добра і цноти. Вона одна з усіх людських почуттів відриває нас від землі, одухотворює, відкриває кращий світ і дивиться на могилу, таку страшну для землян, як на обіцяне звільнення від кайданів, як на браму до раю. Бо любов за своєю духовною суттю схожа з вірою Христа і, може, є ступенем

до безпосередньої любові Бога, до вершини людської досконалості. Коли б людина змогла досягти духовності у всіх відношеннях настільки, наскільки досягає її любов, світ цей став би вітчизною вибраних, правдивих дітей Божих. До великої цієї подвійної мети свого існування людина повинна прагнути через любов.

Юліє! Бачу, як Ти смієшся з мого святенництва, — думаєш, що я подорожую тепер у світі уяви; якщо Ти так думаєш, то грубо помиляєшся, я ж Тобі, моя перепілочко, переповідаю коротко сторінки мого життя і серця.

Хочу вже покинути цей світ, вирватися ще раз із душною атмосфери міазмів та перенестись у чарівну країну, якщо така чекає на мене. Бо що ж мене в'яже з землею, світ, о Боже, такий байдужий і чужий навколо мене.

Ах! Де та рука, дружньо простягнута до мене? Де дорогий голос, що вигукне «кохаю Тебе?» Куди прихилю скроні? Ах! Де я заспокою свій біль? Куди дам ринути тим затамованим сльозам? Де мій скарб? Ах, де ж зіронька моя? Де ж мій ангел? Луна тільки відповідає мені: там, у могилі! О Боже! О Юліє! Хто ж отверезить моє мліюче серце? Розігріє лоно?

Вітре! Рознеси мене по землі й по небі, як іскру марну, чи кинь мене, де пуца дика, нехай загасну, нарешті, мов зникаючий полиск!

Чи ж може жити людина, котра так мало прагне, та й того небо їй боронить? Боже! Умру спокійно, але

*Щастя, щастя хоч хвилину —
Бурям всі наперекір,
Що метеликом прилине
Й щезне з сльвом зір...
Хоч тремтливу ту росинку,
Що у квіточці на дні!
Весно, весно, о небесна,
Щастя дай мені!*

Заклинаю Тебе! Мій соловейку! Ти мені це щастя дати можеш! Але не хочеш, ні, Ти не хочеш, Ти не можеш! Твій зір в іншому місці блукає — Ти не можеш наказати своїй душі пригорнутися до мого серця! Ах, Юліє! Який я нещасливий!

*Піти б навек, безповоротно, — емерги, —
Щоб серце спалахнуло — і по хвилі
Настала тиша... Все — лиш сон химерний.
О, де ти, щастя? — У могилі!*

Ангеле! Зазирнеш глибше в той світ і, якщо не будеш фаворитом долі, якщо Твої надії не сповняться, зрониш сльозинку й згадаєш, що було серце, яке Тебе кохало правдивою і святою любов'ю, була істота, на лоні якої Ти б почувала себе щасливою, але її вже нема! Груді вже не хвилюються, серце застигло! Холодна земля давить на нього! Стоптав він світ, життя й майбутнє! Покинув свою родину, покинув свого ангела, свою Юлію! Кохати і не бути коханим — то розпука, що роздирає в чоловікові усі життєздатні клітини! Без взаємності забракло йому у боротьбі з долею сили, мети й віри!

*О Юліє мила! Нехай затихну
Луною в лісі.
І хай наді мною розбризкає перли
Дощик у маю.*

*І хай наді мною ворон у гаю
Закряче.*

Адже ж правда, Боже! Ти пробачиш нещасливцеві його крок, я невинний!
Люди мене не розуміють, не хочуть зрозуміти!

Голос мій никне, кров холодне, я весь проймаюсь тремтінням, але сподіваюся далі, може, надто здавленому серцю це принесе якусь полегкість. Тяжко й сумно пливе мій час, мороком вічності пригасають очі, ось-ось розплутаю всі проблеми вимученого існування, вічний повітаю день.

Щасливі молоді, вам усміхається завтра! Мене там за зорями чекає вже Бог. О ми, нерозсудливі діти землі, чому ж з такою наполегливістю хапаємо скороминуці бульбашки, що скляться пурпуром і золотом, коли щастя нашого уява після дотику стає краплею калу, набавляючи нас вічною скорботою чи позбавляючи життя через обмануті дорогі надії. Життя наше марне, триває лише швидкоплинну мить, чи ж варто жити? І в могилі тужно не буде, бо ж ніхто за мною не заплаче, хіба що пес завис, сумні берези звістят свої галузки і задзюрчать тихі струмки.

Бо й що ж з того, що мрію про такий прекрасний рай, коли око плаче, серце рветься, а юрба на це відповідає глумом.

*Що тепер — провал бездонний,
Вічності страшна примара? —
Там знайду я дні чудовні,
Котрих тут шукаю марно.*

Ах, Юліє! Мій скарбе! Груди розриваються, коли згадаю свою бідну матір, якій забракне сина, аби закрити їй очі; ах, Вона така бідна! Вона б у Тебе милосердя викликала! Ой, як вона мене любила й любить! Нитка її життя порветься у ту хвилину, коли одержить звістку про самогубство сина!

*Більше Тебе не побачу,
Мовчки піду самотою.
Тільки невтишена туга
Йде невідступно за мною.*

Довше жити не можна, бо:

*Так-сумно — посміхатися крізь сльози,
Втрачати квіти-мрії, сподівання,
Йти по тернистій звивистій дорозі,
Зазнавши тільки розкоші страждання.*

Не гнівайся, моє ангелятко, на мене, що надто нарікаю на цей світ, але жити без жодної надії на зміну долі не змога.

*Тяжко думку горючу успокоїть,
Серце більше наказів не слуха...
Кожний пробіск надії тремкої —
Водночас і стрічання, й розлука.*

На мент єдиний радість прояснює моє чоло, коли душа виснує собі ніточку надії; а вже в другу мить, коли побачу це таємниче обличчя, сповите

смутом, коли очі відсутнім поглядом шукають чогось, дражнишся зі мною, коли мене уникаєш і [перекреслено: висміюєш], обривається будь-яке пасмо надії. Якби Бог допустив до того, аби й Ти, Юліє, колись зазнала гіркоти обманутих мрій і надій, то тоді

*В час журби нехай надія
Запроминься у Тебе:
Бо по хвилі буревію —
Вічне щастя там, на небі.*

Дивна, дивна якась фаза життя розпочалася в мені. Якась незвідана раніше розкіш припливає до грудей, але відчуваю, що та розкіш короткочасна, що це хвиля, яка піднімається для того, щоб залишити після себе ще більшу порожнечу — однак іду вперед, не хочу проганяти вражень, буду їх тільки записувати, щоб могли, як на прибережній скелі, ризкою позначити висоту здібленої хвилі і зміряти таким способом глибину мого падіння донизу. Моя уява, яку я завжди намагався тримати в мовчазній покорі перед розумом, зазнає зараз частих подразнень, починає зриватись, шарпатися, і тим своїм зриванням неминуче порушує мою психічну рівновагу. Уява — найслабша сторона тієї фортеці, якою буває людина, коли йдеться про її здобуття. Якщо її, залежно від обставин, занепокоїти, роздрочити, осліпити, то все це, напевно, викличе паніку між силами розуму і загубить людину.

До цього часу я себе добре не знав, до цього часу моя натура була так старанно заколисана й приспана, що я гадав, що вже ніщо ніколи не вирве її з рамок спокою і холодної розсудливості. Тепер віднедавна відчуваю, як багато в мені змінилось, відчуваю, як пробуджуються в мені якісь фатальні струни, з котрих не знати, що вийде, котрі не потребували б чекати на довше подразнення, аби вибухнути в голові того, хто не здатний їх збагнути, а тим більше впливати на них силою свого характеру.

Не знаю, чи знайшлася б людина, яка байдуже дивилася б на мою найдорожчу квіточку. Дійсно, те обличчя, таке холодне, втомлене і байдуже, здалось мені класично гарним, і я задивився на нього з більшою необачністю, ніж це личило байдужому чоловікові. Блідий його колір при вечірнім світлі набув поліску мармуру; двоє чорних очей увібрали в собі ціле життя того блідого обличчя, а в її погляді є щось визивне і приковує до себе. І мене ці очі прикували навіки!

*О гладінь, ясна, світляна,—
Дно видніє у глибинах,
Але хто туди погляне,
Того враз Вона поглине.*

Гарно, тонко напіврозтулені уста, зрідка коли, і то немов з примусу, скрашені усміхом, мали в самій своїй відкритості як би знак погоди чи зарозумілості. Два живих рум'янці квітли по обидва боки її обличчя, і була Вона вся, мов розтулена до сонця трояндочка, що дихала своїм ароматом. Присутність її кидає мене в дивний стан захоплення, з якого ніщо не в змозі мене вивести. Потиск руки п'янить мене, я сп'янів зовсім, а напій такий солодкий, а сп'яніння таке розкішне. Уяви собі, уяви, я, котрий сміявся з чужого

кохання,— кохаю, кохаю страшенно, кохаю любов'ю страдницькою, зраненою, жакливою... готовою хто-зна до чого, кохаю, але в щастя не вірю! Ангеле дорогий! Волошко скромна!

*Не вітрець у чистім небі,
Не перлиста гра ручаю —
Страсть веде мене до Тебе
І з Тобою розлучає.
Ніч безкрая
Розриває
Серця квіт благоуханний.
Але ж гине
В самотині
Щира приязнь, жар кохання.*

Русалко чорнобрива! Заклинаю Тебе любов'ю своєї матері, коли б Ти захотіла зрозуміти це розпачливе серце, захотіла вдивитися хоч на хвилинку в нього, то б переконалася, як воно Тебе кохає, скоріше троянда зацвіте на кедрі, скоріше земля зійде зі своєї осі, ніж згасне моя любов до Тебе. Не тікай від мене, пташко срібнопера, не відлітай від нещасливого! Ах, вічний морок заслонює мені очі, даремні заклинання, даремні заламування рук.

*Ти все відлітаєш, пташино,
В тривозі дитячій, наївній,
До мене хоч раз ти прильни-но —
Не випурхнеш більше з обіймів.*

Уже так довго перебуваю в безнастанній гарячці, у безнастанних роздумах, чи вона мене може покохати, переходячи по черзі зі стану блаженного спокою у стан непевності й зневіри, і коли вже дійшов zenіту зневіри, один їй усміх і один їй спокійний погляд ставили мене знову на ґрунт внутрішнього спокою, робили мене знову щасливим, ах! Але так ненадовго! Чи ж зможе вона мене покохати? Ось питання, які сновигають зараз мені в мозку, мов улізливий жебрак з простягнутою долонею, котрому нічого не хоче дати за його влізливість. «Чому ж би не могла мене покохати?» — питаю себе, зіставляючи всі можливі перешкоди. Неспокій мій часто веде мене до дзеркала, хочу, аби дзеркало подало мені якусь добру надію, але, ставши перед ним, сам собі здаюся смішним; претензії мої такі жалюгідні, що не раз приходить бажання викинути за вікно того утішителя-насмішника. Для мене нитка надії, хоч би й дуже слабенька, необхідна для того, щоб повернутися до якоїсь такої психічної рівноваги, аби не впасти в меланхолію, чого легко можу сподіватися.

Коли собі пригадаю себе, яким був раніше, то мені те давніше «я» здається іншою істотою, мізерною, викинутою за борт життя, якоюсь сірою хмарою, що пливе над землею і йде спати в гірську ущелину. Нині я відчуваю кров у жилах, відчуваю раптове стишення болю і чудовий спалах радості, відчуваю, що прикріплений до Тебе, дорога Юліє! могутніми вузлами, які, мнучи мене й раячи, ще приносять багато розкішних хвилин.

Я живу снами, у вечірній молитві благаю Матір Божу, аби послала мені хоча б блаженний сон. Тисячі образів на цю тему з'являються мені у сні,

щораз каламутніших, щораз дальших від дійсності, і всі вони такі невинні; нарешті, засинаю. З розбудженими пристрастями, зболений і тремтячий, порушую нічну тишу зітханнями. Одного разу я відчув Твій гарячий подих. Ти з хмар спустилася до мене, поклала долоню на мою палаючу скроню, поцілувала мене в чоло, ось тут, тут — ще відчуваю це, сіла, нарешті, біля мене, я пригорнув Тебе до свого лона, а Ти, схиливши свою голівку, сказала: «Ой, як сильно б'ється для мене те серце! Коли Ти був далекий, я тужила!» Був це тільки сон, але ж який далекий від дійсності, я зажмурював від захоплення повіки, аби знову випросити у Бога такий сон.

Чи Ти б повірила, моя скромна фіалко, що не можна не збожеволіти, що не можна не осліпнути з раптового проблиску щастя, жаль однак! — то тільки сонна мара.

*О милі очі і солодкі мрії!
О, щастя зблиск — який ти нетривкий!
Жорсткий вітер зірве і розвіє.
Ще нерозквітлий пуп'янок гінкий.
Ще він не жив, не цвіє, ще не розкрився —
Тендітний келих запахів і барв...
І серце в грудях тужить і яtringься,
Втрачаючи свій найдорожчий скарб.*

Добіг вже я до фінішу, далі простору немає. Сьогодні в мене терзань багато, сьогодні я у постійному неспокої, у тривозі, а все ж у цьому неспокої, у цій гарячці є щось таке, що моментами видає повну нагороду навіть з надбавкою, за всі попередні страждання, і коли б мені сказали: «Можеш повернутися до давнього спокою, до давньої мертвоти», — нізащо б не повернувся. О тихі шуми! Шелести вечірні! До вас звертається зранена і хвора моя душа, повна туги, заспокойте ви мене своїми піснями! Струмочку малий! Заколиши мене своїм дзюрчанням до блаженного сну. О моя Юліє! О мій соловейку! Співай рефрени кохання! Коли я з Тобою разом, перестаю дивитися своїми очима, перестаю думати своїми думками. Ті великі люди Плутарха*, якими Ти захоплюєшся, мусили народитися під щасливою зорею, ох! Як же я їм заздрю!

Є істоти, неначе навмисне призначені для того, аби всі позитивні людські почуття оголювали в собі, ламали й нищили. Задля цього, здається, обдаровані вони якоюсь демонічною силою притягання; інакше вони не були б страшними. Та сила притягання лежить у дивно глибокій перспективі характеру цих постатей і в якійсь постійній боротьбі світла й тіні, що грають у серці, в якійсь дивній і постійній таємниці їх духу. Такою Ти є, Юліє!

*Мій Ангеле коханий! Солодкавим
Серпанком оповий мене навіки...
Я так люблю ці кучері ласкаві,
І ока зблиск з-під млистої повіки.*

Уявімо, що Ти є людиною, яка кохається у скрупульозних наукових і філософських дослідженнях, що Ти — мізантропка, яка любить тіка-

* У щоденнику слова «люди Плутарха» двічі підкреслено олівцем, а справа на полях рукою У. Кравченко написано «росі» — поети.

ти в самотність. Отож, у тих Твоїх захопленнях теоріями, в отому безнастанному хитанні на морі я міг би бути для Тебе необхідним якорем, що утримує у рівновазі. Та рука, яка солодко спирається на його плече і перериває, можливо, йому хід думок, зовсім не є для нього якоюсь нестерпною перешкодою, а тільки радісним поверненням до реального світу. Без тих вузлів, без тих ланцюгів людська думка, вибуваючи вгору, втратила б земний вид, не дійшла б до неба і стала б чимось безплідним, мізерним, іграшкою повітряних течій. А так, прикріплена до землі солодкими й сильними вузлами, не може зірватися і відлетіти і приносить користь. Адже ж, хоч постійно зітхаємо за небом, мусимо працювати для землі.

*Мій Ангеле! Промінчику привітний!
Грайлива німфо в бризках водограю!
Без Тебе — розпач чорний, безпросвітний,
З Тобою ж — радість і блакить безкрая.*

Юліє! Юліє дорога! Будь мені провідною зорею! Будь мені сонцем, яке ніколи не заходить! Нині Ти далека зоря-провісниця, але що вона провіщає, не можна передбачити, цього звичайний, як я, смертник не здатний збагнути. Довкола мене лише атмосфера любові та спокою, я б старався, коли б мені та зоря звістувала хоч слабеньку надію, заслужити на Твій вдячний погляд, а, може, навіть і на Твоє захоплення, аби завжди бути гідним такого скарбу.

*Мій ideale! Серце не вищує
Лиш задля Тебе, світла і єдина.
Промовиш слово рятівне «кохаю» —
І буду жити. Скажеш «ні» — загину.*

Ой, Юліє, Юліє! Божество Ти моє! Я, жебрак, на колінах благаю милосердя для свого спраглого серця, один діамант, одна перлина, зронена з очей Твоїх, заспокоїла б мій біль! Одне твоє слово спроможне воскресити мене до життя, милосердний погляд Твоїх очей, кинутий, мов жебракові, зміг би повернути мене до світу і людей! Ох, Юліє люба! Ти єдиним словом змогла б повернути матері улюбленого сина, — вона, така бідна, виблагала б Тобі у Бога щастя.

Ні, не дочекаюся я того слова — Ти жебрака того приймеш словом погорди й іронії — Ти граєшся моєю любов'ю, як ножем двосічним, але пам'ятай, аби не скалічитись ним! Вже не побачу я більш ніколи світла у вікнах свого дому, не промайне для мене на тлі цього світла тінь любої товаришки життя! У холодній домовині світла не треба! Ах, яка ж вона тісна, яка холодна! Ох, чую вже запах воскових свічок і запах кадила, а втім, і того, на жаль, не дадуть мені люди. Закопають мене на обочині, на роздоріжжі без світла й кадила, пес тільки завіє, ворони закрячуть, а вітри занесуть матері сумну звістку. Ох, вона, бідна, не переживе цього страшного удару, родина втратить сина і матір! Я буду проклятий! О, бодай би я був на світ не родився! Я буду самогубцем! Я буду вбивцею моєї хворої мами! Жак! О Боже єдиний! Перетвори мене в ніщо й кинь на поталу ураганів! Ах, вечора цього, коли це все пишу, не забуду ніколи, бо ж ніколи не зазнав такої туги, як у той час! Сьогодні пригадую собі і той день, коли, від'їжджаючи з рідних сторін,

я так зворушливо прощався з місцями юності, наче вже ніколи не мав їх побачити; попрощався з найменшим куточком, обійшов усі місцини і кладовище, скрізь збираючи дрібні спомини з дитинства, а бідолашна мати, прощаючись зі мною, не могла вимовити з жалю й слова.

*Мій рідний краю; сяючий кришталю!
Тут все навколо мінилось, іскрилось,
І, наче подих ангела, незримо
Й блаженно юне серце огортало.
А небеса — вродисті і прозорі!
Душа хлоп'яти, вільна у просторі,
Як птах, летіла в дивні височини.
І вся природа — лагідно і близько —
Всміхалася, немов моя колиска,
Мов батьків плуг, мов забавка дитини.
Ті спогади серпанком золотистим
Легенько сповивають вік дитячий...
Ті квіти ще живі, і в темнім листі
Горять росинки — крапельки тремтлячі.*

Юліє моя! Так можу Тебе назвати, бо ж духом буду з'єднаний з Тобою, навіть, лежачи в зимній домовині, ще мріяти буду про Тебе!

*Прощай навіки, біберецький краю,
Знайомі схили, луки і узвишся,
Де так спокійно ув урочій тиші
Летіли дум і мрій легенькі зграї.
Ти мрієш? О, нема на світі долі,
Хоч часом світ так любо зеленіє,
Але й з-під квітів визирне бідою
І в прах тебе повергне безнадія.
А що зостане? — Спогади печальні,
Безсилля вбиєче, мука незборима? —
І вже померкли промені останні,
Що блимали вночі для пілігрима.
І я знав дні юнацькі, дні привітні,
Забави, мрії, радість безхмарні,
Та все розвіялось, як дим на вітрі,
А молодість — неначе сон примарний —
Поблідла, зникла, а журба зосталась,
І біль за тим, що вже не повернути,
За тим, що рятувало і втішало...
Але ж серед людей — людей мені не стало,
Нема до кого серцем пригорнутись.
До Тебе, Юліє, я серцем притулюся,
До тих очей, задуманих і тихих.
А смуток, смуток в душу перелився,
І самота — єдина міра втіхи,
В якій природа, лагідна, безкрая,
Неначе мати, ніжною рукою
Пригорне, щось тихенько заспіває
І муку заколише, заспокоїть.
Ох, рідна мамо! Ти мене зростила,
Мене сумного до серця тулила,
І не одну мені гоїла рану,—
А я, неадячний, жити перестану.*

Не можу вже зібратися з думками, не володію вже собою. Дивлюсь на Тебе, тримаю Тебе за руку, але можу сказати, що Тебе не бачу, бачу лише

щось світле перед собою. Вже розпізнаю, отут пригортаю Тебе, Юліє, до свого стану, ось тут, тут, Ти обвила своїми алебастровими ручками шию і дивишся мені в очі, «чи то правда?» — питаю сам себе, прокинувся — то був справді сон, якась розкішна повільність, що заливає всі відчуття, всі сили волі, розслаблює. Боже! Боже! Чому ж цього не може бути, чому ж це не стало реальністю? Юліє! Моя берізка! Чи розумієш Ти важливість змісту моїх слів? Це — останнє зусилля мого духу, аби впасти у вічну імлу, заснути вічним сном. Моя думка прямує тепер до одного — до скинення кайданів, що гнітять мій дух, скину цю мізерну шкаралущу з себе, віддам її землі на корм червам!

Юліє! У змісті цього писання знайдеш все моє єство, мою думку, душу, сенс любові, більше Тобі, золота Юліє, вже нічого не скажу, більше не дам узнати, щоб Ти не намагалась відвести мене від мого наміру; рефлексії можуть тільки прискорити катастрофу. Не думай, що я жартую або погрожую, аби, може, від Тебе, Юлечко, вимусити словечко, — борони, Боже! Вимушене слово «кохаю» для мене нічого не значить. Покохати мене я Тебе примусити не можу і не хочу. Я для Твого щастя жертвую свою честь, родину, щастя і життя. Твоє одне слово, Юліє! Злотопера пташко! — може повернути матері сина, собі істоту, яка Тебе гаряче любить, людству корисного чоловіка. Але, оскільки не зможеш вимовити для мене того слова, не зможеш, не захочеш мене покохати, ніщо не відверне катастрофи — я не відступлюся. Я розжену хмари зі свого обличчя, не дам нікому нічого по собі пізнати, але пам'ятай, ангелятко, що:

*Хоч часом усміх серед сліз проблисне,
Мов промінець в захмаренім узвишиї,—
Немає щастя там, де туга серце тисне,
То тільки зблиск хреста на кладовищі.
А може, скажеш Ти, що невиправний злочин —
Та пристрасть-смолоскип, що в серці палахкоче
Й підносить в небеса, де ангели і зорі...
Та пристрасть — все сильніш. А вирок — все суворіш.*

О Юліє! Відштовхни мене від себе, відіпхни мене, вір тільки, що кохаю Тебе, у цю хвилину, ох! я відчув, ким Ти є для мене, Юліє! Знаю, моя люба, що я не гідний Тебе, відіпхни, але не гордуй мною! Коли хмарка ясною загравою займається, чи не побачиш у її надрах бурі, що вергає громи? Сміх буде моєю щоденною брехнею, затаєні до цього часу сльози сьогодні нагадують переповнений у повільний потік. О! Для мене кожен день похмурий, що ж може прогнати з мого чола хмари смутку? Ті таємні страждання, що враз із моїм існуванням покололи мою душу терновим перснем?

Колись з усією довірливістю піднімав я свою молоду голову, переповнену юними мріями, до небес, сподіваючись звідти сонячного саява, променів кохання, та які ж частинки того добра, тієї насолоди, що належали мені від долі, що ж я одержав у відповідь? Сувору бурю, що нищить відразу ж мої блаженні надії, стинаючи моє серце таким морозом відчаю, що в одну мить весна, повна зелені і веселкових барв, перемінилася в зиму, безбарвну і нескінченну; земля будиться і зеленіє знову з-під снігу, а молоде серце, однак, коли вже зморозить зневіра в людях,

раз уже застигне під поцілунком сумнівів, уже тоді не зазнає, уже йому ніхто не зверне тих найдорожчих дарунків віри і — довірливості, які йому вирвані назавжди...

Юліє! Моя дорогоцінність! Моє почуття, той мій скарб єдиний — це найчистіша, найсвятіша, правдива любов! Ох! Коли б мені хоч сльозинка співчуття, я був би щасливим, бо тільки про Тебе, Юлечко дорога! ох, тільки про Тебе! я міг би марити і мріяти у цьому житті і в могилі! Коли б Ти, Юліє! скромна фіалко, могла б мене покохати, я б намагався вгадувати Твої думки, на поклик маєш солов'їв Байдара — маєш у мені товариша щастя й недолі, оборонця й невільника — я віддався б Тобі з пожертвуванням свого життя, аби берегти такий скарб. Може, милосердний Бог натхне Тебе іншою думкою, може, Ти, перепілочко, не відштовхнеш мене від себе, аби Бог Тебе надумив; у стражданнях без міри, не відштовхуй мене, бідолашного, не обманюй моєї віри, що Ти єдина... вирвеш мене з цієї безодні, що мене тільки Твоє... слово захистить від загибелі! О! Ти єдина — Ти єдина зрозумієш мій розпач, не вбивай мене словом! Одне Твоє слово може мене вбити — трісне остання пружина... і могильна година мого буття дасть гасло смерті... може, глузливе слово вилетить із Твоїх уст, може, розкриваючи душу, покажеш мені на її дні байдужість і погорду — я зазірну в її глибину і вистуджу в своїм серці рештки віри у благородство. Втрачу решту надії, якою досі живу, зникне останнє зачарування, і це мене вб'є! А так ще хочу жити, вік мій ще такий юний; я ще не зазнав ні щастя, ні волі! Може, світ гарніший, ніж мені здається, може, в ньому стільки щастя, скільки мені не вистачає, може, незабаром я скину ті пута людини. О! Не говори мені, нехай я ще поживу.

*Я нещасливий на цьому світі,
Йду до загину, йду в безнадії.
Мене вже більше сонячне літо
Щедрим промінням не обігріє.
О Боже милий! Дай мені сили
Нести цю долю без нарікання!
Милої чари світ полонили,
Зведуть в могилу муки кохання.*

Але, власне кажучи, навіщо ж та сила потрібна на цьому нещасливому світі, коли мене відштовхує від себе моя Юлія мила!

*Кинь мене, Творче, змішай, як глину,
Хай стану прахом, пилом дороги,
Нехай ім'я кохання загине,
Хай вгомонитьсь серце убоге.
Прилине звістка на бистрих крилах —
Вже мертве тіло земля накрила.
І лиш луною останнє слово:
Прощай, кохана, бувай здорова!
Завис вітер. І ще в могилі
Уста змертвілі, уста безсилі
Зітхнуть в полегшій, повторять знову:
Прощай, кохана, бувай здорова!*

З тихою смиренністю покину світ і людей, покину Тебе, єдина,— адже ж люди розуміти мене не можуть і не хочуть, адже ж і Ти, соловейку, не

хочеш зрозуміти мене, не хочеш мене кохати! Галузку, листочок барвінку пожертвувала Ти мені, я прийняв це як талісман, як завдаток надії, а Ти, Юлечко золота, пожаліла того і сказала, що зробила то [не] свідомо!* Коли хочеш, щоб і в могилі не міг я лежати спокійно, то видери мені і це, я віддам Тобі, я не протестуватиму, моє закривавлене серце перенесе і цей удар кинджалом! Вирви мені серце з грудей, кинь його під ноги, потопчи його, спали і попіл розсій за вітром, нехай не буде ні порошинки! Доля вибрала мене своєю жертвою, а Ти будеш її знаряддям! Моє призначення рано чи пізно мусить зустріти й забрати свою жертву. Про сердечні справи з Тобою, Юліє! вже більше не говоритиму — не хочу гіркотою затрукувати Твого вільного часу — переслідувати Тебе вже більше не буду, бо, перш ніж цього літа дозріють фрукти на деревах, мене вже не стане — жаль мені тільки Тебе! Ти ж тому не винна, що Твоє серце не може прихилитися до мене, що Ти биття мого серця зрозуміти не можеш чи не хочеш. У час розлуки побажаю лише, аби Ти була щасливою, аби зустріла того, про кого мрієш, до кого озивається Твоє серце, за яким лине Твоя думка — і щоб за Твої гарячі почуття не віддячився він холодною байдужістю, як то колись Ти, Юліє, мені, нещасливому! Легше мені буде лежати в могилі, коли, Юліє, ангелятко! будеш щасливою, щастя Твоє і за гробом мене цікавитиме.

Нарешті благаю Тебе — пробач мені, що за життя був нахабою, що замучував Тебе своїми освідченнями, що Тебе переслідував своєю особю — пробач мені, Юліє! всі інші прикrostі, яких Тобі колись завдав — забудь зовсім про нещасливця — бо ж тільки тоді щезну спокійно! В останню хвилину життя моє око ще буде звернене в той бік, де Ти перебуваєш, думкою своєю буду при Тобі, Юліє! Ах, як то страшно, ах, Боже! Так легко уникнути того всього, але ж, одначе, не годен. Побоююсь, щоб за кару, за покуту я після смерті не ходив упирем і не лякав людей на тій юдолі плачу і недолі.

Розвіється моє ество, і люди забудуть, а коли моя могила зрівняється з землею, то ніхто й місця не покаже, де лежить жертва долі, жертва темного призначення. Бідолашний у житті, ще бідолашніший буду після смерті, бо ж ім'я моє нестиме переляк людям, бо ж на могилу мою не дадуть навіть камінчика!

О вітри! Не покидайте ви мене, благаю вас, приносьте мені вісті про мою зіроньку, про моє сонце, про мою Юлію, я буду спочивати далеко й глибоко! Звертаюся і до Вас, пташки, попрощайте ви мене жалібною піснею, а ви, вітри! коли останки мої зітхнуть під землею, занесіте мої зітхання дорогій Юлії, нехай знає, що й по смерті пам'ятає про неї той, хто за життя покохав її так щиро, так гаряче, так невинно. Бачити мене ще будеш, але вже нічого від мене не почувеш, бо ж серце б мені розірвалося — а втім, на що ж би це здалося — щоб пізніше стати жертвою долі?

Листа цього мені необхідно було б послати Тобі пізніше як листа прощального, однак забракне мені часу, тому що мушу залагодити свої стосунки, упорядкувати, поправити й переписати щоденники, які після моєї

* У тексті помилково «gozmyšlnie» — свідомо. У. Кравченко виправила при читанні щоденника на «bezmyšlnie» — несвідомо.

смерті або сплять люди, або якийсь мізантроп покаже їх світові, аби той прийняв їх з погордою і милосердям.

Заклинаю Тебе своєю любов'ю, дорога Юліє! Не згадуй мене навіть, я цього не вартий, я виродок, бодай би я задубів — хіба ж я щось можу Тебе просити? Тільки одного ангельського благословення, яке, вийшовши з таких непорочних уст, як Твої, могло б мені принести полегкість. Заклинаю Тебе ще раз, соловейку мій! Пробач мені все! Пробач! І тих кілька слів, які я Тобі написав, але важко стримати потоки сліз. Духом, листом прощаюсь з Тобою навіки, навіки! Бо ж чи й у прийдешньому житті посмертнім зі-йдемся з Тобою, Бог його знає! Будь здорова і щаслива! Щоб Ти у своєму житті не зазнала такого горя, таких розчарувань, як я! Того Тобі, Юлечко любя, бажає нещасливий, про якого не згадує!

(Бібрка, 1881).